

YU ISSN 0027—8084

ИНСТИТУТ ЗА СРПСКОХРВАТСКИ ЈЕЗИК

НАШ ЈЕЗИК

XXIII/5

БЕОГРАД
1978

НАШ ЈЕЗИК

Књига XXIII (нова серија)

Св. 5

САДРЖАЈ

Основе књижевног језика Проте Матије Ненадовића (ДУШАН ЈОВИЋ)	169—174
Творба именица суфиксима на <i>-(а)и</i> (СТЈЕПАН БАБИЋ)	175—186
О префиксоидима у српскохрватском језику (ИВАН КЛАЈН)	187—198
Семантичке разлике и употребне вредности придева <i>српски</i> и <i>србијански</i> (ЕГОН ФЕКЕТЕ)	199—209
Типични случајеви колебања конгруенције у приповеткама Исака Самоковлије (ПЕТАР ЂУКАНОВИЋ)	210—215
О језику уџбеника	
Прилог разради опште концепције уџбеника (СМИЉКА ВАСИЋ)	216—224
О термилолошким задацима писаца уџбеника (ДАРИНКА ГОРТАН-ПРЕМК)	224—225
Питања и одговори	226—228
Регистар	229—242

ОСНОВЕ КЊИЖЕВНОГ ЈЕЗИКА ПРОТЕ МАТИЈЕ НЕНАДОВИЋА¹

Прота Матија Ненадовић почео је писати, прво, што је вероватно тако морало бити. У устаничким временима мало је писмених људи било, а умножиле су се потребе за писаним општењем. Друго, очевидно је да је Прота писао и што је сам хтео. Он је непосредни учесник у свим битним догађајима устанака. Писати о свему на начин како је Прота писао, са онолико преданости и жара, несумњиво је ствар личнога убеђења. И управо у ономе што је настало као плод личних хтења, Прота је оставио драгоцену сведочанства о људима и догађајима, у једном од најбурнијих раздобља историје српскога народа. Истим мерилима подлежу и оне странице на којима Прота своди рачуне са самим собом, правећи неку врсту синтезе свега што је учинио на своме животном путу. И управо у овом последњем садржан је и неписани закон, што веома вероватно веома дуго живи у нашем човеку: на крају ваља јасно и поштено рећи и себи и другима како се живело и шта се за собом оставило, да ли се негде погрешило, и да ли ваља тражити и давати опроштај.

Одлучити се на писање у Протино време, значило је и поставити питање како писати, и одлучити којим језиком писати. Па даље, има ли се довољно знања и снаге, јер писана реч је оскудна била и мало је писмених људи било. Према томе, и мало узора.

Прота је имао неколико алтернатива у избору језика. Неке од њих нису биле чврсто, друге никако нормиране. Прво, могао је писати на славеносрпском, који је у неку руку био званичан књижевни језик у тада културно најразвијенијем делу српског народа — у Војводини. Славеносрпски се могао очекивати и што је Прота био професионално опредељен за рускословенски и славеносрпски језик, и што је на тим језицима, какву-такву, писменост стекао.

Могао је одлучити да пише на своме дијалекту, што такође не би било неочекивано. Национална револуција је у почетку имала најмање

---

¹ Ово је извод из знатно ширег реферата, припремљеног за научни скуп: Прота Матија Ненадовић и његово доба, одржан од 5—7. децембра у Српској академији наука и уметности.

два главна центра: онај у Тополи с Карађорђем, и други, — у ваљевском крају, којему су обележје давали Ненадовићи с још неким виђенијим људима. Са устаничким покретом јављала се и тежња за културном еманципацијом и стварањем властитога идентитета. Ништа природније него настојати на народној основици књижевнога језика краја који је и у свему другом био нека врста центра. Дакле, узети језик људи који су били носиоци борбе за национално ослобођење.

Разуме се, могло се догодити да се Прота касније определи и усвоји Вуков модел књижевнога језика, који му је у свему, сем можда по ијекавштини одговарао. Међутим, вероватније је да ни ијекавштина Проти није била туђа. Његов говор је директно повезан са ијекавским говорима западно од Ваљева.

Прота се опредељује за језик свога краја који се до њега није потврдио као књижевни. Према томе, постављало се питање норме и органа и зац и је властитога књижевнога језика. Додуше, да се Прота определио за славеносрпски, дати проблем би се исто тако постављао, јер и тај језик није имао неку чврсто изграђену норму.

Вуков модел књижевнога језика је тек после пропасти првога српскога устанка почео добијати устаљеније форме. Тај језик се, такође, налазио у фази елементарне изградње.

Питање је, даље, колико је Прота био припремљен за један овакав подухват. Његово школовање било је кратко. Недовољно знања се могло стећи у онако постављеном начину школовања и за онако кратко време. Сам Прота описује како је његово школовање изгледало. У почетку се срицало: „буке-рци-бр, веде-рци-вр, глагоље-рци-вр“ итд.²

Само се по себи разуме да је дилема тек онда велика кад овакво знање ваља практично реализовати. Прота и о овоме говори:

„И ја рекнем: Господине, та ја не знам ни једном попу написати писмо, а то ли да напишем Митрополиту (Стратимировићу) и принцу Карлу.“³

Протину изјаву ваља ипак са резервом примити и не поводити се за неким мишљењима како је Прота био врло неписмен. Што се он колеба кад пише Митрополиту, посве је разумљиво. Реч је о озбиљним разликама у нивоу образовања, у знању, а није неважна ни разлика у хијерархији. Уосталом, кад Прота пише другима, особито по Србији, таквих колебања нема. Сигурно је да је Прота своје школовање довео до релативне способности да без великих проблема може владати писаном речи, према приликама у којима је радио. Он и сам о томе говори:

„Сирома старац (Иван Сабов) дуго је љуту муку са мношћом имао док ме је научио лагано и развојно читати“⁴.

² Прота Матеј Ненадовић. Целокупна дела. За штампу приредио Владимир Торковић, Београд 1926, (Мемоари), 26.

³ О. с. 93.

⁴ О. с. 29.

„Та — рече — (неки обрлајтнант) знаш ли какогод написати да ти се речи могу прочитати? Ја му кажем и да то знам, и да сам мало у Срему учио, али кажем му да ту ваљаду политичне титуле, које ја не знам, нити умет како ваља написати“⁵.

Дакле, Протин страх не долази због тога што он уопште не зна писати, већ што треба писати „дипломатским језиком“.

У практичном изграђивању властитога књижевнога исказа Прота је морао водити рачуна о најмање два типа језичке употребе: прво, о језику званичних писама. У том погледу Протин језик је веома неуједначен, нарочито у почетку. И друго, — морао је водити рачуна о изграђивању језика за онако разноврсну материју што ју је Прота својим писањем обухватио. Наиме, Прота је ратник, државник, дипломата, свештеник, историчар, књижевник. О свему томе говори у својим списима. Пише и неку врсту путописа. То је један од „излета у Русију“, али описује и друге крајеве. За све је ваљало наћи нов, властити исказ. Ослонца у пракси других није било. Не бар у језику за који се Прота определио.

Опредељивање за дијалекатску основу књижевнога језика, значило је на д г р а ђ и в а т и је у многим правцима. Занимљиво је у том погледу поређење Протиног и Вуковог понашања.

Нема никакве сумње да је Вукова и Даничићева норма много доследнија, чвршћа; да је темељно заснована на једном моделу. Прота је далеко слободнији у грађењу исказа, у употреби појединих језичких елемената. Њему је очевидно много важније шта ће рећи него којим ће средствима нешто исказати. Разлике су посебно уочљиве у употреби туђих језичких елемената.

Направљена је мала статистика на пет страница Протиних Мемоара, и исто толико текста Вукових историјских списа. На око 1.400 знакова, не рачунајући паузе и знакове интерпункције, Прота је употребио 37 турцизама, 4 словенизма, 1 немачку реч и 14 уско дијалекатских речи.⁶ У Вука је однос следећи: 10 турцизама и 12 словенизама.⁷

Разлике су, као што се види, и квантитативно велике. Међутим, постоје и друге. У Вукову језику понавља се само неколико речи и то више пута, нпр. *нахија* која и није морала звучати као страна. Затим *Совјей*, *совјейници*, што је опет по значењу врло блиско представницима нашега језика. Протин скуп страних речи знатно је разноврснији.

У званичној кореспонденцији Протин језик веома често варира према томе коме се пише. У писмима Стевану Стратимировићу знатно је више словенизама и обрта из словеносрпског језика него кад пише некоме у Србији. У писмима званичницима преко Саве поред словен-

⁵ Мемоари... 93.

⁶ Мемоари... 65, 66, 84, 183, 222.

⁷ Божидар Ковачевић, Први српски устанак према казивању савременика. Београд 1940. Вук Караџић: Постанак Совјета, 150—156.

низама има и германизама, нпр. *обршиер*, *вајферене* свирале (вероватно од немач. *Pfeifen* и др. Кад пише Турцима, велик је проценат турцизама.

У Мемоарима и другим историјским списима Прота веома често прича епски. У његовом приступу писаној поруци осећа се тежња за ширином описа, својственој човеку са србијанског села. Настоји што верније представити сваку ситуацију, па понекад иде у веома велико детаљизирање. Тиме би се могло објаснити што Прота често употребљава и целе исказе из других језика, нпр.

„... татарин утрчао у варош непрестано вичући: Мазул Шашин-паша, мазул! Хазур Хаци-Мустафа-паша, хазур, хазур...“⁸

Алај бег Сирчић говори: „Муста-бег! биња, биња! муртатлук!“⁹

Врло је занимљиво како Прота наводи једну причу што му је новски капетан Муста-бег казује. Ево неколико сегмената:

„Попе, да ти кажем једну *ћаију*. . . Пак му дао *шејџан*. . . да пошаље књигу по *саији* (књигоноши). . . у Турској *агеџи* је. . . послала *накаша* (молера). . . погледај сад у ово *суре* (образ). . . краљица повиче *дур*, *дур* (стој, стој)“¹⁰.

Он, изгледа, прича на нашем језику, што се види и по стилу, али с много речи из турског језика. Пошто Прота разуме турски, он наводи турске речи, сматрајући да ће тиме бити веродостојнији. Међутим, он даје и превод турских речи.

У исти модел спада Муста-бегов дијалекатски друкчији говор:

„Но одма спремајте коње да вас *лиџо* изведемо и с наше *вире* ски-немо“¹¹.

„Е ајде, ајде, нех *иђе*“¹².

„Е сјаште, браћо, турске вам *вире*! Вла се уплашио па оће да *биџа*“¹³.

Виче телал по чаршији:

„Чуј, *чојече*. . .“¹⁴

Прота наводи веће фрагменте из руског језика, али је то често посрбљен руски. Очигледно је да Прота руски разуме, али да га је учио самоучки и да је далеко од коректног знања књижевног језика нпр.

„Хорошо, *ја ћу доложити* господарју“¹⁵.

„Јест тврдиња Смедерево, *хиљада њеџи сивојина*. Турки в Белградие у тврдињи“¹⁶.

⁸ Мемоари. . . 23.

⁹ О. с. 188.

¹⁰ Н. дело, 195—196.

¹¹ О. с. 188.

¹² О. с. 193.

¹³ Н. дело, 197.

¹⁴ О. с. 52.

¹⁵ О. с. 148.

¹⁶ О. с. 149—150.

Руске речи не преводи.

Прота сигурно не зна немачки, али му не смета да употреби немачке речи, нарочито у војној терминологији. Понекад и понеку фразу, нпр.

„Гуи“ одговори цар¹⁷.

На сличан начин се Прота односи и према дијалекатским елементима. Поред тога уноси и славеносрпске фразе и, као што је речено, доста словенских речи. На тај начин постиже да веома убедљиво представи поједине личности и ситуације, да их индивидуализира, издвоји из масе.

У организацији властитог исказа Проту очевидно није обавезивала нека унапред дата норма и модел. Он сам норму ствара и при томе полази од чисто прагматског: узима оно што му у датом тренутку одговара и чиме ће најпотпуније дати оно што мисли да треба оставити иза себе.

Најзад, неопходно је рећи нешто о месту језика Проте Матије Ненадовића у времену кад је тај књижевни језик настајао и изграђивао се, и каква је његова вредност за потоње генерације.

Протин језик јесте остао мало изван токова велике Вукове и Даничићеве битке за реформу књижевног језика. Према томе, и разликује се од Вукова модела књижевног језика. Међутим, Протина активност и практични резултати нису били ни у великом раскораку с Вуковим настојањима, нити штетна за укупан исход борбе за нови књижевни језик. Протин књижевни језик је у неку руку почетна фаза живљења екавске верзије нашег књижевног језика, без обзира на то да је и пре Проте било људи који су писали екавштином.

Разуме се, остаје питање колико је било оправдано и историјски исправно што и Вукова ијекавштина није остала напоредо у употреби са неопходном екавском верзијом у Србији.

Улога Протина одговарала је датоме историјскоме тренутку у многим правцима. Несумњива је заслуга његова што је, остајући мало изван строге Вукове и Даничићеве норме, остварио изванредно стилско богатство, исцрпљујући све њему познате језичке могућности и изворе, а при свему томе, остајући на основици народној, па се зато и на овај део његових напора могу применити властите оцене сопствене активности:

„... са задовољством... пролазим у мислима све прошле године свога живота, и радујем се да ни на једно дело не наилазим, за које би ми савест пребацити могла“¹⁸.

¹⁷ О. с. 17.

¹⁸ Мемоари... 5.

Прота је својим учешћем у изграђивању нове државе и нових активности у вези с тим, изграђивао и специфичне форме језичке употребе. И ако бисмо хтели згуснуто, прецизно и без остатка оценити величину Протина дела, тешко би се ишта могло лепше и боље рећи него што је то пре неколико деценија учинио Ђорђе Јовановић. Његовим речима завршавамо овај рад:

„Постоје тако неке старе речи, наивне и једноставне: роморе те древне речи, али су још увек младе и крелке. Живе су оне и раздрагане...“¹⁹.

Д. Јовић

¹⁹ Епска истина Проте Матеје Ненадовића. Огледи из књижевности 4, Београд 1949, 3.